

KARAHANLI VE HAREZM TÜRKÇESİ METİNLERİNDE SÖZCÜK BAŞINDAKİ /e/ /ə/ /i/ SESLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Afag MAMMADOVA *

Öz: Türkler yüzyıllar boyunca çeşitli alfabeler kullanmışlardır (Köktürk, Soğd, Brahmi, Manihey, PhagsPa, Tibet, Yunan, Latin, Kiril, Arap vb.). Bu alfabelerin birçoğu tarihî Türkçenin tüm seslerini kapsamlı bir şekilde sunabilme özelliğine sahip değildi. İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasıyla birlikte Arap alfabesinin kullanımı uzun yıllar devam etmişti. Her Türk boyu kendine özgü sesleri ifade edebilmek amacıyla Arap alfabesine çeşitli müdahalelerde bulunmuştur. Dolayısıyla eserlerin yazıldığı coğrafyaya ve döneme bağlı olarak Arap harfleriyle yazılan Türkçe metinlerin yazım şekli farklılık göstermektedir. Bu durum, zamanımızda yazmaların transkripsiyonunda bazı sorunlar yaratmaktadır. Örneğin açık {e} sesi (ə) günümüzde bazı Türk dillerinde korunurken, Türkiye standart Türkçesinde alfabede bulunmadığı için transkripsiyonda da gösterilmemektedir. Fakat Türkiye ağızlarında ve genellikle telaffuzda bulunan açık {e} (ə) sesinin bazı eserlerin transkripsiyonlarında yer alması daha uygun olacaktır. Ayrıca 13. yüzyıldan sonra bazı sözcüklerin başında bulunan *elif*, *elif+ye* (اٰلِیٰه) harflerinin {e}/{ə} ~ {i} sesleriyle veya {e} ile {i} arasındaki bir sesle transkribe edilmesi tartışmalı bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Pek çok bilim adamı, sözcük başındaki *elif+ye* ile yazılan birçok sözcüğün transkripsiyonunu {i} sesinden ayırmak ve bunun {i} ile {e} arasında bir ses olduğuna dikkat çekmek istemişlerdir. Makalede bilim adamlarının konuyla ilgili görüşleri derlenmiş ve bu sorunun aydınlatılmasına katkıda bulunmak amacıyla Karahanlı Türkçesiyle yazılmış eserler (*Dîvânu Lugâti't-Türk*, *Kutadgu Bilig*, *Atabetü'l-Hakâyyık*, *Karahanlı Türkçesinde ilk Kur'an tercümesi*) ile Harezmi Türkçesine ait beş eserdeki (*Mukaddimetü'l-Edeb*, *Kıyasü'l-Enbiyâ*, *Muînül-Mürîd*, *Nehcü'l-Ferâdis*, *Harezmi Türkçesinde Kur'an Tercümesi*) sözcüklerin karşılaştırmalı incelemesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Sözcük başı, Sesbirim, Türkçe metinler.

Araştırma Makalesi / Künye: Mammadova, A. "Karahanlı ve Harezmi Türkçesi Metinlerinde Sözcük Başındaki /e/ /ə/ /i/ Sesleri Üzerine Bir İnceleme". *Türkoloji*, 122 (Haziran 2025), s. 39-58.

*Doç. Dr. Bakü Devlet Üniversitesi, e-mail: afam129@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5062-9945

SOUNDS /e/ /ə/ /i/ IN THE ANLAUT OF WORDS IN KARAKHANİD AND KHWAREZM TURKİC TEXTS

Abstract: The Turks have used various alphabets for centuries (Köktürk, Sogdian, Brahmi, Manichaean, PagsPa, Tibetan, Greek, Latin, Cyrillic, Arabic, etc.). Many of these alphabets did not have the ability to comprehensively present all the sounds of historical Turkic. With the spread of Islam among the Turks, the use of the Arabic alphabet continued for many years. Each Turkic tribe made various interventions in the Arabic alphabet to express its own unique sounds. Therefore, depending on the geography and period in which the works were written, the spelling of Turkic texts written in Arabic letters differs. This situation creates some problems in the transcription of manuscripts in our time. For example, while the open {e} sound (ə) is preserved in a few Turkic languages today, it is not shown in the transcription because it is not found in the alphabet in modern standard Turkish. However, it is more appropriate to show the open {e} (ə) sound, which is found in Turkish dialects and usually in pronunciation, in the transcriptions of some works. In the article, the opinions of scholars on the subject were compiled, and in order to contribute to the elucidation of the problem in question, the works attributed to Karakhanid Turkic (*Dîvânu Lugâti't-Türk*, *Kutadgu Bilig*, *Atabetü'l-Hakâyık*, the first translation of the *Qur'an* in Karakhanid) and five works belonging to Khwarezm Turkic (*Mukaddimetü'l-Edeb*, *Kıyasü'l-Anbiyâ*, *Muînül-Mürîd*, *Nehcü'l-Ferâdis*, *Khwarezmian Translation of the Qur'an*) is given a comparative analysis of the words.

Keywords: Karahanid Turkic, Khwarezm Turkic, Anlaut, Phoneme, Turkic texts

Giriş

Köktürkçe yazılı kaynaklardan Orta Türkçe metinlerine kadar Türkçenin fonolojik dizgesindeki seslerle ilgili (örneğin, {e} ve {ə} sesleri, bu seslerden hangisinin eski, hangisinin işlevsel olduğu, {e} ile {ə} arasında bir {i} sesinin olması, uzun ve kısa ünlüler vs.) tartışmalı konular bulunmaktadır.

Köktürkçede, çoğunlukla Türkçenin sonraki alfabelerinde de olduğu gibi bir işaretle birkaç ses belirtilmekteydi. Köktürkçede ünlüler şu şekilde temsil edilmiştir: ⱪ işareti {a} ve {e/ə}, Ɑ işareti {ı} ve {i}, Ɱ işareti {o} ve

{u}, ʾ işareti ise {ö} ve {ü} seslerini bildirmekteydi. Aynı eğilim Türklerin kullandığı Soğd, Mani, Uygur, Brahmi, Süryani vs. yazılarda da vardı.¹

XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Türkler tarafından kullanılan Arapça alfabenin yazı kurallarına uygun olarak Türkçe kökenli sözcüklerin başında *elif* ve *vav* (ikisi birlikte) {o} {u} {ö} ve {ü} seslerini, *elif* ve *ye* harfleri ise (ikisi birlikte) {ı} ve {i} seslerini belirtmek için kullanılmıştır. Sözcük başında yazılan *elif* ise çeşitli ünlüleri karşılamaktaydı. Ancak farklı dönemlerde yazılan Türkçe metinlerde ünlülerin gösterilmesinde değişik kullanımlar görülmektedir.²

1. Karahanlı ve Harezmi Türkçesi Metinlerde *elig* (*ilig* / *el* / *il*) Sözcüğü

Tarihî Türk lehçelerinde yazılmış metinlerin transkripsiyonunda karşılaşılan başlıca sorunlardan biri, sözcük başındaki {e}, {ə} ve {i} ünlülerinin hangi biçimlerde yazıldığı ve bu biçimlerin nasıl telaffuz edildiğidir. Şöyle ki sözcük başındaki *elif*, *elif+ye* (ا ل ي ف ا ل ي ه) harflerinin telaffuzu ve transkripsiyonu konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Pek çok bilim adamı, sözcük başındaki *elif+ye* ile yazılan sözcüklerin transkripsiyonunu {i} sesinden ayırmak ve bunun {i} ile {e} arasında bir ses olduğuna dikkat çekmek için è, ë veya é işaretlerini kullanmışlardır.

Sözcüklerin Karahanlı Türkçesine ait eserlerle Harezmi Türkçesine ait eserler arasındaki imla, fonetik ve sözlüksel yönleri karşılaştırıldığı zaman böyle bir tablo görmek mümkündür. Mesela, bu döneme ait metinlerde “el” (kol) anlamında kullanılan *elig* / *alig* / *ilig*, *el* / *əl* sözcükleri kullanılmıştır. Tarafımızdan yapılan istatistiksel hesaplamalar sonucunda *elig* / *alig* sözcüğünün daha eski metinlerde kullanıldığı, *el* / *əl* biçiminin ise sonraki dönemlerde +ig ekinin düşmesiyle ortaya çıktığı tespit edilmiştir. *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* sadece *elig*³ sözcüğü yer almaktadır, buna karşılık *el* sözcüğü ise hiç kullanılmamıştır. *Kutadgu Bilig'de* *el* sözcüğü bir kez, *elig* sözcüğü ise iki yüz on yedi kez geçmektedir (*Kutadgu Bilig'de* “el” (kol) anlamını ifade eden *ilig* sözcüğü yoktur, *ilig* “hükümdar” manasında kullanılmıştır). *Atabetü'l- Hakâyık'ta* *elig* sözcüğüne on dört kez yer verilmiştir ve sadece Topkapı Sarayı Kütüphanesi 35552 nolu nüshada iki yerde ايليك *ilig* sözcüğünün altında açıklama olarak *el* yazılmıştır (Arat, 1992:

¹ Türklerin tarih boyu kullandıkları alfabeler hakkında: Talat, 1997; Kıpçak, 2017; Şirin, 2020.

² Konuyla ilgili bilgi edinmek için aşağıdaki eserlere başvurabilirsiniz: Arat, 1953; Emre, 1953; Gronbech, 1902; Houtsma, 1894; Şerbak, 1963; Şerbak, 1966; Thomsen, 1957; Mansuroğlu 1957; Yavuz 1991; Yılmaz, 1991; Kocaoğlu 2003; Argunşah, 2010.

³ Kaynaklar tabloda gösterilmiştir.

C10/92). Sonraki döneme ait bir müstensihin, artık nadiren kullanılan veya lehçeye özgü bir özellik taşıyan *ilig* sözcüğünü kendi döneminin yazı diline uygun olarak *el* biçimiyle açıklamaya çalıştığı düşünülebilir.

Harezmi Türkçesi ile yazılan eserlerde “el” anlamında kullanılan sözcüklerin yazılışlarına ilişkin istatistikler şu şekildedir: *Mukaddimetü'l-Edeb*'de *el* sözcüğü on dokuz, *elig* on; *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da *il* on iki, *el* sekiz, *ilig* yüz on, *elig* yüz on bir; *Muînül-Mürîd*'de *il* bir, *el* on altı, *elig* beş kez, *Nehcü'l-Ferâdis*'te *il* on iki, *ilig* yüz kırk dokuz, *elig* on yedi; Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümesinde *el* bir, *elig* yüz dokuz kez kullanılmıştır.

Orhun yazıtlarından Kül Tigin yazıtında (Malov, 1951: 23) *elig* (𐰽𐰺) - (Köktürkçede kelime başında {e} ünlüsünün çoğunlukla yazılmadığı malumdur), eski Uygur metinlerinde de *élig*⁴ şeklinde bulunan (Röhrborn, 1977: 363, 364) sözcüğün, Karahanlı ve Harezmi Türkçesiyle yazılmış eserlerde *e(ə)lig* / *ilig* ve *e(ə)l* / *il* şeklinde yan yana birkaç biçimde (sözcük başında *elif* ve kelime başında *elif+ye* ile) yazıldığını görmek mümkündür.

Mukaddimetü'l-Edeb'in birçok tercüme nüshasının olduğu bilinmektedir. Bunlar içerisinde Moğolca-Türkçe tercümeli nüshayı yayımlayan Poppe bazı sözcüklerin okunuşunda kararsız kalmıştır. ايكى imlasıyla yazılan kelimeyi göstererek, “*Eki* ya da *iki* nasıl okunacağı belli değil; Özbekçede *'ikki*'dir, ancak Çağatay dilinde ve özellikle Moğolca-Türkçe sözlüğün derleyicisinin dilinde durumun böyle olup olmadığını söylemek elbette zordur” şeklinde belirtmektedir. (Poppe, 1938: 411). Poppe'nin ايكى imlasıyla yazılan sözcüğün transkripsiyonunu *elik* olarak gösterdiğini de belirtmek gerekir (Poppe, 1938: 403).

Genel olarak her eserin çeşitli nüshalarında imla farklılıkları mevcuttur. Mesela, *Atabetü'l-Hakâyık*'ın İstanbul'daki Ayasofya ve Topkapı Sarayı'nda bulunan nüshalarında “el” anlamını ifade eden sözcüğün yazılışında farklılıklar vardır. Şöyle ki, *Atabetü'l-Hakâyık*'ta dokuz kez geçen *elig* / *ilig* sözcüğü, Ayasofya nüshasında iki kez ايليک (30 ve 205), altı defa ايليک (92, 124 (yoktur), 251, 251, 252, 254, 286); Topkapı nüshasında ise iki yerde ايليک (30 ve 251), yedi yerde ise ايليک (92, 124, 205, 251, 252, 254, 286) şeklinde yazılmıştır. Örneklerden de anlaşılacağı üzere aynı mısırda kullanılan bir sözcüğün nüshalarda farklı yazılışları bulunmaktadır.

Eserler	elig (əlig)	ilig	el (əl)	il

⁴ Birçok bilim adamı *elig* sözcüğünün transkripsiyonunu *älig* olarak vermiştir ki bu da bazı çağdaş Türk lehçelerinde kullanılan {ə} (açık e) sesine uygundur (Malov, Röhrborn vb).

Dîvânu Lugâti't-Türk (Atalay, 1986)	إلى - 47 defa	-	-	-
Kutadgu Bilig (KB, 1942)	إلى ⁵ - 217	-	ال - 1	-
Atebetü'l- Hakâyik (Arat, 1992)	إليك - 8	إيليک - 9	-	-
Mukaddimetü'l- Edeb (Yüce, 1993)	إليک - 10	-	ال - 19	-
Kıyasü'l-Enbiyâ (Ata, 1997)	إليک - 111	إيليک - 110	ال - 8	ایل - 12
Muînül-Mürîd (Karamanlıoğlu, 2006)	إليک - 5	-	ال - 14 أل - 3	ایل - 1
Nehcü'l-Ferâdîs (NF, 2014)	إليک - 17	إليک ve إيليک - 149	-	ایل - 12
Horasan nüshası Kur'an Tercümesi (Üşenmez, 2020)	إليک ⁶ - 109	-	أل - 1	-

Tablo 1: Karahanlı ve Harezmi Türkçesi Metinlerinde *el* Sözcüğünün İmla Farklılıkları ve İstatistiği

⁵ Kutadgu Bilig. Tıpkıbasım. II. Fergana Nüshası. İstanbul: Alaeddin Kırıl Basımevi, 1942, s.15.

⁶ إلی sözcüğüne -i veya -i ile başlayan ekler (-imiz, -ingde, -ini vs.) eklendiği zaman *elig* deki *i* düşmüştür. Örneğin, *elig+i=elgi* (إليک 13b/11).

Tablodan da anlaşılacağı üzere, sözcük başında *elif+ye* harfleriyle yazılan sözcükler çoğunlukla *Kıyasü'l-Enbiyâ* ve *Nehcü'l-Ferâdis*'e aittir. Fakat şunu da unutmamak gerekir ki, “Yazılı tarihî örnekler her zaman tarihsel fonetiği yansıtmaz. Bu yazılarda tarihsel fonetik yerine muhafazakâr tarihsel yazım karşımıza çıkmaktadır” (Hacıyev, 2012: 14).

2. Karahanlı ve Harezm Türkçesi Metinlerinde Sözcük Başında /e/ /ə/ /i/ Sesleri

Sözcük başındaki {e} ve {i} seslerinin yazılışındaki farklılık, Orta Türkçe Döneminde yazılan çeşitli metinlerde bulunmaktadır. Fakat bu yazım çeşitliliği büyük ölçüde Karahanlı Türkçesi ile yazılan eserlerden sonraki döneme denk gelmektedir. Yani Karahanlı Türkçesine ait metinlerde tek *elif*le yazılan bazı sözcükler sonraki dönemlerde *elif+ye* harfleriyle yazılmıştır. Tabii ki bu durum tüm sözcükleri kapsamamaktadır. Örneğin, sözcük başında tek *elif*le yazılan *اذكو* *ezgü* sözcüğü, incelenen bütün metinlerde aynı imlada yer almaktadır. Ayrıca *elif+ye* ile başlayan birçok sözcük de (iki, il vs.) incelediğimiz tüm eserlerde aynı şekilde yazılmıştır. Karahanlı Türkçesinde sözcük başında *elif*le yazılan sözcüklerin Harezm Türkçesi metinlerinde *elif+ye* ile yazılması bu sözcüklerin zamanla farklı telaffuza geçtiğini düşündürür. Bu ses kapalı {e}'den farklı olan ya {i} ya da Eckmann'ın da söylediği gibi {i} ile {e} arası bir ses (Eckmann, 2017: 5) olmalıdır. Bununla yanaşı, Türk lehçelerinde yaygın biçimde telaffuz edilen, ancak alfabelerde genellikle temsil edilmeyen açık {e} ({ə}) sesinin de dikkate alınması gerekmektedir. Mesela, orta dönem Azerbaycan-Arap alfabesiyle yazılan metinlerde kelime başında *elif* harfinin transkripsiyonu iki sesle gösterilmektedir: açık ve kapalı {e}. (İncelenen metinlerde, sözcük başında *elif* veya *elif+ye* kullanımlarının görüldüğü sözcükler birçok çağdaş Türk lehçesinde, örneğin, Azerbaycan standart Türkçesinde, bir kısmı ise ağzılarda açık {e} ile telaffuz edilmektedir).

DLT	KB	AH	KE	MM	NF	HKT	An-lamı
اذكو ezgü (I,175)	اذكو ezgü (32)	اذكو ezgü (240)	اذكو ezgü (6r4)	اذكو ezgü (7b15)	اذكو ezgü (8/10)	اذكو ezgü (6a1)	iyi
اكن	اكن egin	-	اكن egin	اكن egin	ايكين igin	اكن egin	omuz sırt

egin (I, 145)	(182)		(64v5)	(7a8)	(47/5)	(7b4)	(əyin) ⁷
اكدى egdi (I, 220)	اكدى egdi (450)	اَكِيل مَز egil- mez اِيْغَار iger (233)	اَكْمِيش egmiş 75r16) اِيْكَ ige (50v20)	اِيْكَب igip (10a13)	-	-	eg- (əy-)
اَكْرِى egri (I, 185)	اَكْرِى egri (804)	اِيْغْرِى igri (167)	اِيْغْرِى igri (7v10)	-	-	اَكْرِى egri (3b4)	eğri (əyri)
اَكْ ek (I, 220)	اَكْ ek (394)	-	اِيْكَ ik (163v9)	اَكْ ek (13b6)	اَكْ ek (43/2)	اَكْ ek (8a6)	ek- (ək-)
اَكْسُكْ eksük (I, 167)	اَكْسُ ک eksü k (343)	-	اَكْسُوكْ eksük (146r1) اِيْكَسُوكْ iksük (22v9)	اَكْسُوكْ eksük (12a15)	اَكْسُ ک eksü k (38/1)	اَكْسُكْ eksü k (1b5)	eksik (əski k)
اِيْكَى iki (I,	اِيْكَى iki (15)	اِيْكَى iki (312)	اِيْكَى iki (13v13	اِيْكَى iki (8a1)	اِيْكَى ikki (5/6)	-	iki (iki)

⁷ Anlam bölümünde parantez içerisinde verilen sözcükler Azerbaycan Türkçesindedir.

122) إككى ikki (I, 236)			)				
ایل il (I, 122)	ایل il (87)	ایل il (505)	ایل il (40r1)	-	أیل il (41/5)	ایل il (6a6)	el, mem - leket (el)
امگک emgek (I,171)	امگک emge k (39)	امگگک emge k (331) ایمگگک imge k (332)	ایمگک imgek (63r11)	-	امگک emge k (49/1 7)	امگک emge k (3a3) ایمگک imge k (7b1)	emek (əmə k
این in (I, 122)	-	-	این in (24r13)	-	این in (64/1)	این in (5a1)	en (en)
-	ئانک η (133) mikt ar zarfı	-	ئانک eη (24v14) اینک iη (20r1)	-	-	-	en (ən) kuv- vetle ndir me edatı
إلدى ildi (I, 221)	اینسا inse (152)	-	اینار iner (89v12)	اینماس inmes	أیندی (17/1 1)	ایندی indi (7b2)	in- (en-)

	6)		)	(18b4)			
-	-	-	اینکسا inse (44v18)	-	أنکسا ense (383/1)	-	ense (ənsə)
آر er (I,110)	ار er (159)	ایر ir (88)	ایر ir (7v18) آر er (32v6) ار er (2r15)	ایر ir (11a15) ار er (4b14)	ایر ir (17/17) آر er (133/3) آر er (15/15)	آر er (53a5) ایر ir (yal-nız bir defa) (50a5)	er, ki- şi, er- kek, eş, asker (ər)
آردی erdi (II, 74)	اردی erdi (40)	ایردی irdi (201)	ایرور irür (24v21)	ایردی irdi (25a7)	اردی erdi (4/13)	اردیم erdim (26b4) ایردی irdi (7b6)	er- (ər-)
آرؤدی erüdi (III,236)	ایریر irir (3395)	-	ایردی eridi (121v3) ایریدی iridi (87v5)	-	أریکا ی erige y (27/11)	-	eri- (əri-)
آرنک ernek (I,	ارنک ernek (357)	-	ایرناک irnek (37v10)	-	-	ناک آر ernek	par-mak

167) اَرْنَكَاك ernek (I, 167)	8)		) اَرْنَاك ernek (70r3)			(150 b6)	
اَرَك erk (I, 116) “saltan at,sözü ge- çerlik” 8	اَرَك erk (432 9)	اَرَك erk (256)	اَرَك erk (77v21) ايرك irk (20r18)	-	اَرَك (121/ 16)	-	güc, kuvv et (ərk – bir az farklı anla m)
اَسْدِي esdi (I, 218)	اَسْتِي esti (394 1)	-	اَسْدِي esdi (22v14) ايسْتِي isti (3r10)	اَسَار eser (4a17)	اَسْتِي esti (11/1 6)	اَسْكَان esge n (58a 4)	es- (əs-)
اَسِيرْكَادِي esirged i (I, 325)	اَسِيرْكَ b esirg ep (652 8)	-	ايسِرْكَامَا دِي esirge- medi (196r8)	-	-	-	acım ak, (“əsir gə-” farklı anla mda)
اَسْكِي eski	اَسْكِي eski	-	ايسْكِي iski	-	اَسْكِي (12/1)	-	eski (əski)

⁸ Sonraki dönemlerde “güç, kuvvet” anlamını ifade eden *erk* (ərk) sözcüğü çağdaş Azerbaycan Türkçesinde DLT’deki manasına yakın olarak “sözü geçerlik” anlamında kullanılmaktadır.

eski (I, 187)	eski (500 3)		(228r9)		4)		)
اَشْكَ eşgek (I, 172) اَشَاك eşek (II, 246) اَشِيَك eşyek (I, 174)	-	-	ايشْكَاك işgek (24v21) ايشْكَاك işek (101v1 4) اَشَاك eşek (149v6)	-	اَشَاك eşek (211/ 1)	اَشْكَ eşge k اَشِيَك eşek (21a 4)	eşek (eşşə k)
اَشِيَك eşik (I, 207)	ايشِيَك işik (451)	-	ايشِيَك eşik (49v10) ايشِيَك işik (204v1 2)	-	اَشِيَك eşik (110/ 9)	-	eşik (eşik)
اَت et (I, 109)	اَت et (451 9)	-	اَت et (54v6) اِيت it (6v20)	اَت et (16b7)	اَت et (22/1) اِيت it (17/1 0)	اَت et (14a 6)	et (ət)
“Türk- lerin اَف dediği-	اَف ev (744)	-	اِف iw (30v17)	اِيو iv (19b12)	اِف iw (18/1)	اِف iw اَف	ev (ev) (bazı ağız-

ne oğuzla r der- ler” (Atala y,1986 , 32)			او iv (143v9)		7)	ew او ev (2a3) 9	larda əv)
ازدی ezdi (I, 218)	-	-	izip (192r5)	-	ازدی əzdi (90/6)	-	ez- (əz-)

Tablo 2: Karahanlı ve Harezmi Türkçesi Metinlerde Sözcük Başında {e (ə)} / {i} Sesleri

Genel olarak Orta Türkçe Dönemde yazılan eserlerde {e}/{ə} / {i} sorununun sadece kelime başında değil sözcük ortasında da bulunduğunu söyleyebiliriz. *Kıyasü'l-Enbiyâ*'daki şu kısa cümlede bu durumu görmek mümkündür: *ایمکاک تیکسا تیب ... الیک سیلادی* (Ata, 1997: 63r11) *imgek tigse tip ... elig siladı* “emek değse deyip ... el sürdü”. Eser üzerinde kapsamlı bir çalışma yapan Aysu Ata, bu cümlemin transkripsiyonunu *emgek tegse tep ... elig siladı* (Ata, 1997: 87) biçiminde vermiştir. Bu durumdan anlaşılmaktadır ki, araştırmacı *ایمکاک* kelimesinin başındaki *elif* + *ye* birleşimi ile *تیکسا* kelimesindeki *ye* harfini ne {e} ne de {i} olarak değil, farklı ses değerlerini gösterecek biçimde işaretlemiştir. İlgili kelimelerdeki *ye* harfini *e*'nin altında nokta ile (e), *تیب* kelimesindeki *ye*'yi ise *e*'nin üzerinde nokta ile (é) göstererek bu seslerin farklılığını özellikle belirtmiştir.

Yukarıda da belirtildiği üzere, Eckmann Harezmi Türkçesinde {e} ile {i} arasında özel bir sesin bulunduğu görüşünü dile getirmiştir. Bu ses farklarının eserin yazıldığı bölgeye uygun olarak ağız hususiyetleri olduğunu da söylemek mümkündür. *Nehcü'l-Ferâdis*'in Süleymaniye nüshası üzerine çalışma yapan Zeki Velidi Togan eserin müellifinin, sözcükleri edebî lehçe imlasına uygun yazdığını, fakat mahallî telaffuza göre harekelediğini belirtmiştir (Togan, 1928: 344). Tabii *Nehcü'l-Ferâdis* harekeli yazıldığı için onun okunması da daha kolaydır. Asıl sorun harekesiz yazılmış eserlerdedir. Yukarıdaki tablodan da anlaşılabacağı üzere, Karahanlı Türkçesinde *ایمک*

⁹ Bir kelime arka arkaya üç farklı imlada yazılmıştır.

emgek veya *او* ev sözcüklerinin daha sonraki metinlerde *ایمگک* *imgek* veya *ایو* *iv* şeklinde yazılması, yani bazı sözcüklerin başındaki *elif*lerin *elif+ye* imlasına çevrilmiş olması, Karahanlı Türkçesinden farklı bir sesin ifade edilme çabasıyla ilişkili olabilir. Ancak bu yönde kesin bir yargıya varmak için daha kapsamlı ses bilgisi araştırmalarına ihtiyaç vardır.

Sonuç

Karahanlı ve Harezmi Türkçesiyle yazılan metinlerde imla farklarından biri de Türkçe sözcüklerde sözcük başında {e}/{ə} /{i} seslerinin değişmesidir. Karahanlı Türkçesinde *elif*le yazılan bir kısım sözcüğün sonraki dönemlerde *elif+ye* ile yazılmasının nedeni, sözcüklerin farklı sesle telaffuz edilmesidir. Bilindiği üzere, Türkçe Arap harfli metinlerde *elif* ve *ye* harfleri birlikte {i} ve {i} seslerini ifade etmektedir. Karahanlı Türkçesinde sözcük başında tek *elif* harfiyle yazılan bazı kelimelerin, daha sonraki dönemlerde *elif+ye* biçiminde yazılması; bu seslerin {i} ya da {e}-{i} arası özel bir sesi temsil etme olasılığının yanı sıra, kapalı {e} sesinin açık {e} sesinden ayrılması amacıyla da yapılmış olabilir. Çünkü bu sözcüklerin birçoğu alfabesinde açık {e} bulunan çağdaş Türk lehçelerinde kullanılmak-tadır. Yukarıda aktarılan görüşler iki temel yoruma olanak tanımaktadır: 1. Karahanlı Türkçesinde sözcük başında *elif*le, yani kapalı {e} ile telaffuz edilen bir kısım sözcük bazı Türk lehçelerinde {e} ile {i} arasında bir sese değişmiş ve sonradan bazı Türk lehçeleri bu sesi açık {e} sesine dönüştürmüştür. 2. Sözcük başında iki ses ifade eden (açık ve kapalı {e}) *elif* zamanla *elif+ye* birleşimiyle bu seslerin yazımını ayırmıştır (*elif* kapalı {e}, *elif+ ye* açık {e} sesini bildirmiştir).

Sonuç olarak araştırdığımız metinlerde sözcük başında bulunan *elif* ve *elif+ye* harflerinin karşıladığı ses değeri ve transkripsiyonu hakkında şunları söylemek mümkündür:

1. *Elif*le yazılan bazı sözcükler Karahanlı Türkçesinde ve sonraki dönemlerde de hemen hemen aynı kalmaktadır: *انگو* *ezgü*, *ات* *et*, *اشیک* *eşik*, *اکسوک* *eksik* vb.
2. Karahanlı Türkçesinde *elif*le yazılan bazı sözcükler sonraki dönemlerde hem *elif*le hem de *elif+ ye* ile yazılmaktadır: *ار* *er* / *ایر* *ir*, *اگری* *egri* / *ایگری* *igri*, *امگک* *emgek* / *ایمگک* *imgek* vb.
3. Sözcük başında *elif*, daha sonra *elif+ ye* ile yazılan birçok sözcük çağdaş Azerbaycan Türkçesinde {ə} harfiyle gösterilmektedir: *əyri*, *əy-*, *ər*, *əmək*, *əski* vb.
4. İncelenen metinlerde sözcük başında *elif+ye* ile yazılan sözcüklerden *این* *in* çağdaş Türk lehçelerinde *en* biçiminde kullanılmaktadır.

Elbette eski çağlarda yazılan eserlerde sözcüklerin nasıl telaffuz edildiğini tam olarak söylemek mümkün olmadığı gibi eserlerin imlasına da birebir yaklaşmak doğru değildir. Bu nedenle metinlerin transkripsiyonu hem tarihî Türk yazı dillerine hem de çağdaş Türk dillerine göre yapılmalıdır. Bunların yanı sıra eserin yazıldığı coğrafya ve orada kullanılan Türkçe de dikkate alınmalıdır.

Kısaltmalar

- AH Arat, R.R. (1992). *Edib Ahmed b. Mahmud Yükeki. Atebetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 163+LXXXI+CLXXIV.
- DLT Atalay, B. (1986). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, I-III: Ankara. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- HKT Üşenmez, E. (2020). *Horasan nüshası. Satır Arası 1000 Yıllık Türkçe Kur'an Tercümesi*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- KB Kutadgu Bilig. Tıpkıbasım. II. *Fergana Nüshası*. (1942). Alaeddin Kırıl Basımevi.
- KE Ata, A. (1997). *Kıssaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları)*, I. Giriş- Metin-Tıpkıbasım. II. Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- MM Toparlı R., Argunşah M. (2018). *İslam. Muînü'l-Mürîd. İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- NF Mahmūd Bin Ali. *Nehcü'l-Ferâdis. Uştmahlarnıŋ Açuk Yolu. (Cennetlerin Açık Yolu)*. (2014). Tıpkıbasım ve Çeviri Yazı Janos Eckmann. Yayımlayanlar: Semih Tezcan- Hamza Züfîkar. Dizin Sözlük: Aysu Ata. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaynakça

- Arat, R.R. (1953). Türkçe Metinlerdeki e/i Meselesine Dair. *Rocznik Orientalistyczny* (17), 306-313.
- Argunşah, M. (2010). Harezm Dönemi Metinlerinde e/i Sorunu. *Dil Araştırmaları*, 6 (6), 47-60.
- Ata, A. (2013). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi* (Rylands Nüshası, Giriş- Metin-Notlar-Dizin), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eckmann, J. (2017). *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. (Haz. Osman Fikri Sertkaya). Ankara: TDK.

- Emre, A.C. (1953). Türkçede Bulanık e (è) Fonemi. *Türk Dili - Belleten* 3/6-7 (Mart), 487-497.
- Grønbech, V. (1902). Forstudier Til Tyrkisk Lydhistorie, Köbenhavn. *Die langen Vokale der Wurzelsilbe, Keleti Szemle* 4/2, 229-240.
- Hacıyev, T. (2012). *Azerbaycan Edebi Dilinin Tarihi*. Bakü: Elm.
- Houtsma, M.T. (1894). *Ein Türkisch-Arabischer Glossar*. Leiden: Brill.
- Karamanlioğlu, A.F. (2006). *Şeyh Şeref H'âce. Mu'înü'l-Mürîd* (Transkripsiyonlu Metin. Dizin-Tıpkıbasım). İstanbul: Beşir Yayınevi.
- Kıpçak, M. (2017). *Türk Yazısının Tarihi*. Bakü: Leman.
- Kocaoğlu, T. (2003). Tarihi Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı é / i Meselesi. *Türk Kültürü* 8, 266-281.
- Malov, S. (1951). *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pismennosti*. Moskva-Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.
- Mansuroğlu, M. (1957). Das Geschlossenen e im Karakhanidischen Türkisch. *UJb* 29/3-4, 215-223.
- Poppe, N. (1938). *Mongolskiy Slovar Mukaddimat al-Adab*. Çast I-II. Moskva-Leningrad: Akademii Nauk SSSR.
- Röhrborn, K. (1977). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der Vorislamischen Türkischen Texte Aus Zentralasien*. Lieferung 1. Wiesbaden Steiner Verlag GMBH.
- Şerbak, A. (1963). O Tyurkskom Vokalizme. *Tyurkologičeskiye İssledovaniya*. Moskva-Leningrad: Nauka, 25-40.
- Şerbak, A. (1966). “Tyurkskiye Glasniye v Koliçestvennom Otnoşenii”. *Tyurkologičeskiy Sbornik*, 4, 146-162.
- Şirin, H. (2020). *Başlangıcından Günümüze Türk Yazı Sistemleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Tekin, T. (1997). *Tarih Boyunca Türklerin Yazımı*. Ankara: Simurg.
- Thomsen, K. (1957). The Closed e in Turkish. *AO (Copenhagen)* (22), 150-153.
- Togan, Z.V. (1928). Harezm'de Yazılmış Eski Türkçe Eserler. *Türkiyat Mecmuası II*, 331-345.
- Yavuz, O. (1991). Türkçe'de Kapalı e. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* (6), 271-306.

Yılmaz, E. (1991). Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü. *Türk Dilleri Araştırmaları* (1), 151-165.

Yüce, N. (1993). *Ebu'l-Kāsim Cārullāh Mahmūd Bin Omar Bin Muhammed Bin Ahmed Ez-Zamahşari El-H'arizmi Mukaddimetü'l-Edeb. H'arizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası*. Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks. Ankara: Türk Dil Kurumu

ҚАРАХАН ЖӘНЕ ХОРЕЗМ ТІЛІНДЕГІ МӘТІНДЕРДЕ ҚОЛДАНЫЛҒАН СӨЗ БАСЫНДАҒЫ /e/, /ə/, /i/ ДЫСТАРЫНА ЗЕРТТЕУ

Аңдатпа: Түріктер ғасырлар бойы түрлі әліпбилерді қолданған (руна, соғд, брахми, манихей, пагспа, тибет, грек, латын, кирилл, араб және т.б.). Бұл әліпбилердің көбі тарихи түрік тілінің барлық дыбыстарын толық жеткізе алмады. Ислам дінінің түріктер арасында таралуы нәтижесінде араб әліпбиін қолдану ұзақ жылдар бойы жалғасты. Әрбір түрік тайпасы өзіндік ерекшелікке ие дыбыстарды білдіру мақсатында араб әліпбиіне әртүрлі өзгерістер енгізді. Сол себепті жазылған туындылардың географиялық орны мен дәуіріне байланысты араб әріптерімен жазылған түрік тіліндегі мәтіндердің жазылу тәсілі әртүрлі болды. Бұл жағдай қазіргі кезде қолжазбаларды транскрипциялауда белгілі бір қиындықтар туғызуда. Мысалы ашық {e} дыбысы (ə) қазіргі кейбір түрік тілдерінде сақталғанымен, Түркияның қазіргі әліпбиінде жоқ болғандықтан транскрипцияда көрсетілмейді. Алайда Түркияның өз ішіндегі диалектілерінде көбінесе дыбысталуда ғана кездесетін ашық {e} (ə) дыбысының кейбір шығармалардың транскрипцияла-рында көрсетілуі тиімді болар еді. Сонымен қатар 13 ғасырдан кейін кейбір сөздердің басындағы әліф, әліф+йе (ا اِ اِي) әріптерінің {e}/{ə} ~ {i} дыбыстарымен немесе {e} мен {i} арасындағы бір дыбыс ретінде транскрипциялануы да таласқа түскен тақырыпқа айналды. Көптеген ғалымдар сөз басындағы әліф+йе арқылы жазылған көптеген сөздердің транскрипциясын {i} дыбысынан айыру және оның {i} мен {e} арасындағы бір дыбыс екеніне назар аударуды мақсат етті. Мақалада ғалымдардың осы мәселеге қатысты көзқарастары жинақталып, мәселенің ашылуына үлес қосу үшін қарахан түрікшесінде жазылған шығармалар («Диуани лұғат ат-түрк», «Құтадғу білік», «Атебетул-Хакаиқ», қарахан түрікшесінде жазылған алғашқы Құран аудармасы) және хорезм түрікшесіне тән бес шығарманың («Муқаддиметүл-әдеб», «Қисасүл-әнбия», «Муинүл-мүрид», «Нехжүл-ферадис», хорезм

түрікшесіндегі Құран аудармасы) сөздері салыстырмалы түрде талданды.

Кілт сөздер: Қарахан Түрік тілі, Хорезм Түрік тілі, Сөз басы, дыбыстық бірлік, Түрік мәтіндері.

ЗВУКИ /e/, /ə/, /i/ В АНЛАУТЕ СЛОВ В КАРАХАНИДСКИХ И ХОРЕЗМСКИХ ТЮРКСКИХ ТЕКСТАХ

Аннотация: Тюрки на протяжении веков использовали различные алфавиты (рунический, согдийский, брахми, манихейский, пагспа, тибетский, греческий, латинский, кириллический, арабский и др.). Однако многие из этих алфавитов не были способны полноценно передавать все звуки исторического тюркского языка. С распространением ислама среди тюрков использование арабского алфавита продолжалось на протяжении многих веков. Каждое тюркское племя вносило определённые изменения в арабский алфавит с целью отражения своих уникальных звуков. По этой причине орфография тюркских текстов, написанных арабским письмом, варьировалась в зависимости от географического региона и исторического периода создания произведений. Это создает определённые трудности при транскрипции рукописей в настоящее время. Например, открытый звук {e} (ə), который сохраняется в некоторых современных тюркских языках, не отображается в транскрипции, поскольку он отсутствует в алфавите современного стандартного турецкого языка. Однако представление открытого звука {e} (ə), который встречается в турецких диалектах и характерен для произношения, в транскрипциях отдельных произведений было бы более корректным. Кроме того, начиная с XIII века, транскрипция начальных букв «алиф» и «алиф+йе» (أ, إ, ا, ب) как звуков {e}/{ə}, {i} или звука, промежуточного между {e} и {i}, становится дискуссионным вопросом. Многие исследователи стремятся выделить звук, выражаемый через начальное «алиф+йе», как промежуточный между {i} и {e}. В статье приведены обобщённые мнения учёных по данной проблеме. Сравнительный анализ произведений, написанных на караханидском тюркском языке (например, «Диван лугат ат-тюрк», «Кутадгу билиг», «Атабегул-хакаик», первая караханидская версия перевода Корана), а также пяти текстов, относящихся к хорезмскому

тюркскому языку («Мукаддимат ал-адаб», «Кисас ал-анбийа», «Муин ал-мурид», «Нахдж ал-фараид», хорезмский перевод Корана), позволяет внести вклад в понимание данной языковой проблемы.

Ключевые слова: Караханидский Тюркский язык, Хорезмский Тюркский язык, Анлаут, Звуковая единица, Тюркские тексты.

Extended Summary

1. Introduction and Research Questions & Purpose: In the historical development of the Turkish language, the relationship between sound and script—particularly in periods when Arabic script was used—has been a significant area of research. This study examines how the initial vowel sounds {e}, {ə}, and {i} are represented orthographically in texts written in Karakhanid and Khwarezmian Turkish. Specifically, it focuses on how the letters *alif* (ا) and the combination *alif* + *ya* (اِ) were used to reflect certain phonetic values. Since the *alif* and *ya* combination in Arabic-script texts can represent both {i} and {ɪ} sounds, understanding their historical use sheds light on phonological shifts within early Turkic dialects. The aim of the research is to identify changes in initial vowel sounds in historical Turkic written languages and to evaluate how these changes are reflected both in pronunciation and orthography. In doing so, the study clarifies the orthographic variations observed in Karakhanid and Khwarezmian Turkish texts and explores their implications for contemporary Turkic languages. Furthermore, by analyzing examples from these texts, the research compares the phonetic values represented by *alif* and *alif* + *ya* and investigates the changes they underwent over time.

2. Literature Review: Turkic languages have historically been written in various scripts (e.g., Köktürk, Sogdian, Brahmi, Manichaean, Arabic, Cyrillic, Latin), many of which were inadequate for fully representing Turkic phonology. The adoption of the Arabic script, especially after the spread of Islam, led to regional and temporal variations in orthography, as different Turkic communities modified the script to reflect native phonemes. One ongoing challenge in transcription arises from the representation of the open front vowel {ə}, which is preserved in some modern Turkic languages (e.g., Azerbaijani) but is absent in standard Turkish orthography. A particularly debated topic involves the use of *alif* and *alif* + *ya* at the beginning of words in texts written from the 13th century onward.

These graphemes have been interpreted as representing {e}, {ə}, {i}, or a transitional vowel between {e} and {i}, and scholars have proposed different transcription strategies to distinguish these values. The variation in these representations underscores broader issues related to phonological change and orthographic adaptation. In this context, the present study compiles and reviews the opinions of leading scholars on the matter. To contribute to a clearer understanding of the issue, a comparative analysis is conducted on vocabulary drawn from both Karakhanid and Khwarezmian texts. The selected Karakhanid sources include *Dīwān Luġāt at-Turk*, *Kutadgu Bilig*, *Atabetü'l-Ḥaqāyiq*, and the earliest Karakhanid Qur'an translation. For Khwarezmian Turkic, the study examines *Muqaddimat al-Adab*, *Qışaş al-Anbiyā'*, *Mu'in al-Murīd*, *Nahj al-Farādis*, and the Khwarezmian Turkic Qur'an translation.

3. Methodology: This study is conceptual and descriptive, aiming to analyze vowel variations at the beginning of words in Karakhanid and Khwarezmian Turkic texts written in Arabic script. A comparative method was used to examine how the graphemes *alif* and *alif + ya* were employed to represent initial vowels, especially those corresponding to {e}, {ə}, and {i} sounds. The data were drawn from selected canonical works of Karakhanid (*Dīwān Luġāt at-Turk*, *Kutadgu Bilig*, *Atabetü'l-Hakāyık*, a Qur'anic translation) and Khwarezmian Turkic (*Muqaddimat al-Adab*, *Qışaş al-Anbiyā'*, *Mu'in al-Murīd*, *Nehcü'l-Ferādis*, a Qur'anic translation). Words with initial *alif* or *alif + ya* were identified and compared across texts and with forms in modern Turkic languages. The analysis was qualitative, relying on philological methods and historical-comparative phonology.

4. Results and Conclusions: The analysis demonstrates that in Karakhanid Turkic texts, numerous lexemes that initially begin with an *alif* (ا)—commonly interpreted as representing a front vowel such as {e}, {ə}, or {i}—undergo a notable transformation in Khwarezmian Turkic, where these same words frequently appear with a compound grapheme consisting of *alif* followed by *ya* (اِ). This orthographic development points to either a phonological shift in the articulation of initial vowels or a conscious orthographic attempt to more precisely differentiate front vowels within the constraints of the Arabic script. The inclusion of *ya* may reflect an effort to represent a closer front vowel [i] or [e] more distinctly, especially in environments where a single *alif* would have been ambiguous. The findings indicate that this shift was not universal; while some lexical items maintained their original form with relative consistency across both

periods—for instance, *et* and *ezgü*—others reveal variant forms, such as *er* ~ *ir* or *emgek* ~ *imgek*. These alternations may signify either dialectal differences or diachronic variation in vowel pronunciation. Such patterns underscore the fluid nature of vowel representation and suggest that scribes or language users may have been responding to ongoing phonetic changes or attempting to reflect regional pronunciation more accurately. Particularly significant is the observation that a subset of the words under analysis corresponds to forms in modern Azerbaijani that begin with the vowel {ə}. This synchronic parallel supports the hypothesis that some historical vowels, ambiguously rendered in the Arabic-based script, may have more closely resembled today's {ə}-type pronunciation. Consequently, contemporary Turkic dialects, especially those preserving archaisms or vowel features not overtly marked in medieval orthography, can serve as valuable reference points in the reconstruction and transcription of early Turkic materials. These results collectively highlight the importance of context-sensitive transcription strategies when working with Arabic-script Turkic texts. Since the Arabic script lacks specific markers for front vowel distinctions, reliance solely on orthography risks obscuring historical phonological realities. Therefore, a comparative approach that incorporates both historical linguistic evidence and data from modern dialectology enhances the accuracy and fidelity of transcription efforts. This methodology not only aids in phonological reconstruction but also contributes to our broader understanding of vowel evolution in Turkic languages.

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Afag Mammadova (%100)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

UDC 81; 091 DBTBL 16.01.09